

Т. А. Космеда

Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща)

Мовні пріоритети українця: прогноз О. Потебні і реальність ХХІ століття

Космеда Т. А. Мовні пріоритети українця: прогноз О. Потебні і реальність ХХІ століття. У статті зроблено спробу показати, як теорія О. Потебні щодо актуалізації об'єктивних і суб'єктивних чинників функціонування мови та її розвитку, питання специфіки вияву національного духу мови завдяки вербалізації національної свідомості проектується на проблему виокремлення системи типів МО в межах сучасної теорії мовної особистості (теорії лінгвоперсоналогії) з урахуванням чинності соціолінгвістичних понять "мовна біографія України", "мовна біографія особистості". Аналіз спадщини вченого дає змогу констатувати прозорливість лінгвіста щодо окреслення нового типу сучасної МО, а саме – лінгвокультурний тип "людина цивілізована" (термінологія О. Потебні). Крім того, теорія О. Потебні поглиблює розуміння чинного в Україні явища двомовності, що також проектується на факт існування системи двомовних типів МО в українському мовному просторі.

Ключові слова: двомовність, лінгвокультурний тип "людина цивілізована", мовна біографія України, мовна біографія особистості, мовна особистість, мовна свідомість, національний дух мови, теорія мовної особистості, український мовний простір.

Космеда Т. А. Языковые приоритеты украинца: прогноз А. Потебни и реальность ХХІ века. В статье предлагается анализ теории А. Потебни относительно актуализации объективных и субъективных факторов функционирования языка, его развития, вопроса о специфике определения национального духа языка вследствие вербализации национального сознания, что проектируется на проблему выделения системы типов ЯЛ в пределах современной теории языковой личности (теории лингвоперсоналогии) с учетом актуализации социолингвистических понятий "языковая биография Украины", "языковая биография личности". Анализ наследия ученого позволяет констатировать прозорливость лингвиста относительно представления нового типа современной ЯЛ – лингвокультурный тип "человек цивилизованный" (терминология А. Потебни). Кроме этого, теория А. Потебни углубляет понимание бытующего в Украине явления двуязычия, которое также проектируется на факт существования системы двуязычных типов ЯЛ в украинском языковом пространстве.

Ключевые слова: двуязычие, национальный дух языка, лингвокультурный тип "человек цивилизованный", теория языковой личности, украинское языковое пространство, языковая биография Украины, языковая биография личности, языковая личность, языковое сознание.

Kosmeda T. A. Language Priorities of a Ukrainian: O. Potebnya's Prognosis and the Reality of the XX1st Century. The article focuses on the attempt to illustrate O. Potebnya's theory concerning the actualization of the objective and subjective factors of a language functioning and its development, the specificity of manifestation of a national spirit of a language owing to the verbalization of a national consciousness that is projected on the problem of singling out of a language personality (LP) types in the sphere of a modern theory of a language personality (the theory of personology) taking into account such sociolinguistic notions as "a language biography of Ukraine", "a language biography of a personality"; the analysis of O. Potebnya's works gives an opportunity to state a certain perspicacity of the linguist concerning a new type of a modern language personality (LP), in particular – a general, cultural type "a civilized person" (in the terminology of the investigator); besides it, O. Potebnya's theory deepens the understanding of the phenomenon of bilinguality in Ukraine, which is also projected on the very fact of existence of the bilingual types of a language personality (LP) in the Ukrainian language space nowadays.

Key words: bilinguality, a general cultural language type "a civilized person", language biography of Ukraine, a language biography of a personality, a language personality, a language consciousness, a national spirit of a language, a language personality theory, the Ukrainian language space.

У фокусі лінгвофілософських міркувань О. Потебні значне місце посідає проблема онтології мови в її різних виявах (об'єктивному й суб'єктивному) – етапи її становлення, специфіка функціонування, розвитку, особливості взаємодії з іншими мовами, поступ мовних пріоритетів, мода, престиж, існування системи типів мовної особистості (реалізація суб'єктивного чинника мови) у відповідному мовному просторі, її ознаки і структура, поняття національної свідомості, зокрема й мовної, і под.

Зазначені питання з актуалізацією творчої спадщини О. Потебні в українському мовознавстві систематично і всебічно розглядають українські лінгвісти, наприклад, К. Балабуха [1], Л. Лисиченко [6], В. Манакін [7], О. Руда [10], Н. Сидорова [11], О. Ткаченко [12] та ін., однак невичерпна спадщина вченого дає змогу відкривати нові аспекти зазначеної глобальної проблеми.

Мета цієї наукової розвідки – окреслити погляди О. Потебні на поняття *національна свідомість, національний дух мови*, спроектувавши їх на проблему виокремлення відповідних *типів*

мовної особистості з огляду на постулати сучасної теорії мовної особистості, теорії лінгвоперсонології та з урахуванням чинності соціолінгвістичного поняття *мовна біографія України, мовна біографія особистості*.

Глибокою, як видається, є думка О. Потебні про те, що «історія мови повинна бути історією її падіння. <...>: що древніше флективна мова, то вона поетичніша, багатша звуками й граматичними формами; однак це її падіння неправдиве <...>. Прогрес у мові – явище до такого ступеня безсумнівне, що навіть з огляду на протилежну до нього теорію слід було б визнати, що єдність, до якої прагне людство своїми засобами, вища від того, що приховане від нас “граматичним туманом”» [8:12]. Мова, на думку дослідника, який творчо розвиває відповідне вчення В. фон Гумбольдта, – «це діяльність людського духу, яка змінює одна одну» [8:22]. Отже, історія кожної мови – це історія зміни духовності нації, що безпосередньо впливає на розвиток національної мови, її дух; це історія її падіння і прогресу. Зазначена думка надзвичайно важлива для розуміння онтології української мови впродовж історії її буття, адже «сукупність слів і правил лише в живому мовленні стає мовою» [8:26]; менш активне й повноцінне функціонування мови приводить до того, що вона втрачає свою життєздатну спроможність, дієвість, силу, широту функціонування, власне свій простір, а її національний дух, вочевидь, послаблюється за відсутності джерела його живлення – вишуканої мовної особистості (МО) з її мовною національною свідомістю, що виявляє відповідний дух мови.

О. Потебня актуалізує гегелівське розуміння історичного розвитку як «прогресу в усвідомленні свободи», а свобода в його розумінні – це знання законів духу і можливість їх зреалізувати [8:24]. Якщо немає абсолютної свободи, то й дух відповідної мови не розвивається, тобто мова втрачає здатність до поступу (належний розвиток, повноцінне функціонування, висока активність і креативність її носіїв і под.). Саме такий стан простежуємо впродовж тривалого часу щодо поступу української мови: її розвиток стриманий чинником духовного розвитку української нації, що упродовж тривалого часу гальмує цей процес і має відповідні негативні наслідки в суспільному, ідеологічному та політичному житті України, що пов'язане зокрема і з впливом інших мов, які в українському мовному просторі впродовж тривалого часу були панівними.

Патріарх світового мовознавства досліджував мову в трьох вимірах – ретроспективному, сучасному йому й проспективному, роблячи прозорливі прогнози, які можемо гідно оцінити лише сьогодні, що насамперед стосується своєрідності функціонування мови, репрезентації

її суб'єктивного вияву в системі типів мовної особистості, зокрема й формування нових типів у цій системі, що має відповідний вияв і в умовах сучасного українського лінгвокультурного простору. Адже, наголошуючи на суб'єктивному характері реалізації мови, учений розмірковував про спроможність кожної окремої МО репрезентувати «особливий погляд на світ» [8:29], писав про творчий, «миттєво-індивідуальний» характер мовлення [8:35], що його кожна МО актуалізує в процесі комунікації. Мовну особистість учений порівнює з глеком [див.: 8:12], актуалізуючи популярний образ Г. Сковороди; цей глек можна відповідно заповнити, зважаючи на те, що «мова завжди має національну форму» [8:31], «мотивована характером народу» [8:32] і «може належати лише істоті, обдарованій свідомістю і свободою; у цій істоті вона впливає з необстеженої глибини її індивідуальності, оскільки мова цілком залежить від того, з якою силою і в якій формі людина неусвідомлено збуджує до діяльності всю свою духовну особистість» [8:37]. Учений уводить поняття “духовна мовна особистість”, на протигагу якій, очевидно, передбачає існування й “мовної бездуховної особистості” в разі, коли людина не відчуває національного духу рідної мови, не актуалізує можливостей її креативності, не має здатності гідно її репрезентувати в процесі мовлення, комунікації через відсутність належного рівня мовної, комунікативної та інших видів компетенції, а може, навіть і загалом у неї відсутнє бажання володіти рідною мовою.

Акцентуючи увагу на ролі мови в духовному житті кожної нації, О. Потебня стверджує, що «дух без мови неможливий, тому що сам він утворюється за допомогою мови, й мова в ньому первинна <...> Ми можемо навіть визнати мову самостійною щодо духу...» [8:37]; «мова й дух, узяті в сенсі послідовних виявів душевного життя, ми можемо разом виводити з “глибини індивідуальності”, тобто з душі, як начала, що творить ці явища й зумовлює їх своєю сокровенною сутністю» [8:38].

Закладаючи цеглину у фундамент теорії МО, дослідник прогнозує, що «закони розвитку мови в недалекому майбутньому буде віднесено до індивідуальної психології» [8:39], очевидно, це можна спроектувати на поняття “мовна особистість”. Лінгвіст вважає, що висновки про наявні тенденції розвитку національної мови слід робити, аналізуючи особливості мовлення її носіїв, порівн.: «Як індивідуальна психологія вказує не лише на загальні для всіх закони душевного життя, але й можливе її розмаїття й оригінальність, так психологія народів повинна показати можливість розрізнення національних особливостей і структури мов, як наслідок загальних законів народного

життя» [8:39]. Ці слова вченого омовлюють особливості статусу й функціонування української мови в сучасному мовному просторі.

О. Потебня актуалізував і проблему творчої діяльності – “творчості душі” [8:49], яку він пов’язує з поняттям мовної гри, розмірковуючи про слово «як гру, забаву» [8:121], наголошуючи на важливості гри у творчій діяльності людини [8:77; 150], специфіку вияву національних та індивідуальних “почуттів і волі” [8:36], що простежується як у специфіці мови нації загалом, так і в окремих її представників – мовних особистостей як представників відповідної нації. Виокремлюють сьогодні й тип МО людини-гравця. Зазначені думки розвинуті в сучасній теорії МО, лінгвоперсоналогії, а також теорії ігрової стилістики [див. про це: 3].

У статті “Мова і народність” О. Потебня прогнозував з’яву нового цивілізаційного типу лінгвокультурної особистості (за термінологією вченого – це загальнокультурний мовний тип “людина цивілізована” [9:158]), яка повинна сформуватися, на його думку, внаслідок актуалізації “мандрівок по Європі”: подібний тип лінгвокультурної особистості з’явиться, як прогнозував О. Потебня, у структурі кожної держави, незалежно від національності. Це елітні (вишукані) мовні особистості. До перших подібних типів МО, як видається, серед представників української нації слід віднести Івана Франка, якого за життя вважали зразком нового типу європейської мовної особистості, насамперед завдяки його широким знанням іноземних мов і толерантності до інших лінгвокультур [див.: 5].

Аналізуючи всеохопний процес глобалізації світу, простежуємо формування типу лінгвокультурної особистості, для якої характерне активне володіння не лише рідною мовою, але й кількома іноземними. Цей тип виявляється насамперед у середовищі сучасної молоді, яка захоплюється навчальним і науковим видами туризму. Мова перестає бути бар’єром у міжкультурному спілкуванні, навчанні й под., а полілінгвізм усе більше поширюється з формуванням такого нового типу лінгвокультурної цивілізаційної особистості.

Окреслює вчений і тип лінгвокреативної МО, яка надає пріоритети в повсякденному побуті й професійній діяльності так званій “престижній” мові, однак завдяки вияву синергетики рідної мови може зреалізувати свій творчий потенціал саме рідною мовою. Це унікальний (непоширений) тип МО: його особливості О. Потебня описує на основі аналізу мовної біографії Ф. Тютчева [9:164–166]: йдеться про синергетику російської мови за умови, коли мовою повсякденного спілкування була французька.

В українському лінгвокультурному просторі, зокрема XIX ст., натомість виявляємо інші типи лінгвокреативних елітних мовних особистостей, на основі аналізу яких можна схарактеризувати мовну біографію України. По-перше, це такий тип, представники якого, хоч і робили спробу творити не лише рідною українською мовою, але й нерідною, насамперед російською, у зв’язку з чинністю відповідних політичних і соціальних факторів у межах царської Росії, однак увійшли в історію української культури як великі українські письменники, оскільки їхня творчість рідною мовою набагато перевершувала за рівнем лінгвокреативності творчість нерідною мовою. Найяскравішим представником такого типу елітної МО української нації є творець української національної мови Тарас Шевченко, який, як відомо, робив спробу писати й російською мовою навіть свій щоденник [див.: 2], але Кобзар зумів завдяки своїм російськомовним текстам увести в російську мову низку українізмів, що сприяло популяризації його рідної мови (подібні українізми зафіксовані в тлумачному словнику В. Даля). У цьому вбачаємо заслугу письменника. Однак найважливіше те, що він показав світу високий рівень лінгвокреативності власне українською мовою. Доречно тут навести думку О. Ткаченка, який розвиває теорію О. Потебні щодо співвідношення понять “мовна форма”, “зміст” і “національна ментальність”, порівн.: «Форма і національна ментальність співвідносяться як форма і зміст національної словесно-розумової культури в найширшому сенсі цього поняття. У мові виявляється національна ментальність, яка, у свою чергу, найбільшою мірою пояснює потребу в існуванні окремої національної мови. Найвищим ступенем розвитку національної ментальності є вироблення на її основі національної свідомості, **усвідомлення народом свого значення для себе і для людства** (жирний шрифт авторський – Т.К.)» [13:3].

Ураховуючи наведену вище думку, виокремимо й інший тип української елітної МО, який репрезентує Микола Гоголь. Загальновідомо, що він писав виключно російською мовою, оскільки українською мовою практично не володів, однак канва його російськомовних художніх текстів наскрізно просякнута українізмами, що репрезентують практично всю систему типів запозичень. Як зазначають гоголезнавці, у текстах письменника послідовно відтворена українська ментальність, яка виявляється не лише в безпосередньому використанні українізмів, але й у послідовній репрезентації українських культурних концептів, національної культурної традиції, зокрема системи фольклорних образів, української пісенності, мовної картини світу українців загалом, виразних рис українського

національного характеру, як-от: кардоцентризм, гумор, тяжіння до ліризму та ін. [про характерні ознаки українського національного характеру див.: 13]; письменник повсякчас виявляє симпатію й любов до України і всього, що з нею пов'язано. Такий вияв українського патріотизму може демонструвати лише справжній українець, ким за національністю й визнавав себе Гоголь. Однак до цього часу ведуться суперечки про те, чию лінгвокультуру репрезентує письменник – українську чи російську. Очевидно, Микола Гоголь – феномен української нації, мовна біографія якого своєрідно віддзеркалює мовну біографію України як один із типових її різновидів, що складають систему відповідних типів МО: за умови використання чужої словесної форми мовець укладає в неї національний дух (за термінологію О. Потебні).

До речі, і сам О. Потебня пише наукові тексти російською мовою, однак в його мовленні простежуємо вияв інтертекстуальності на основі актуалізації зразків української лінгвокреативності, порівн.: *не вмер Данило, болячка вдавила* [8:122], *не перед ніччю згадуючи* [8:123], *Кроковеє колесо / Вишу тину стояло, / Много диму видало...* [8:127], *...одно каже: «Світій Боже», друге каже: «Не дай Боже», третє каже: «мені все одно»...* [8:130] та ін.; крім того, простежуємо й інтерферентні явища, мотивовані впливом власне української мови, порівн., напр.: *взявши во внимание* [8:36], *вбирает в себя воду из криницы* [8:74], *...выдадим его за объективное значение загадки, а не за наше лично...* [8:130], *Зеленая явириночка! / Чом ти мала-невеличка? / Чи ти росту невеликого...* [8:146], *Ой зірочка зійшла, усе поле освітила, / А дівчина вийшла, козаченька звеселила* [8:147], *Летів крячок на той бочок, / Жалібненько крикнув, / Горє ж мені на чужині, / Що я не привикнув* [8:148], *під горою високою / Голуби літають; / Я розкоши не знаю, / А літа минають* [8:148] та ін. Однак характеристика мовлення О. Потебні з огляду на наявність у ньому українського впливу – це предмет окремої наукової студії.

Третій тип – це елітний тип МО українських письменників, представники якого, незважаючи на те, що отримали освіту в Петербурзі – культурно-освітньому центрі Росії (як зокрема і Тарас Шевченко), тобто повинні були належно володіти російською мовою, однак попри всі заборони писати українською мовою, що виходили не лише від царського уряду, але й від родини, творили свої шедеври виключно рідною мовою, не роблячи жодної спроби писати російською, відтворюючи живе мовлення українців з урахуванням усіх його різновидів, відтворюючи мовну біографію і свою, й України загалом, показуючи зразки українського мовлення, насиченого запозиченнями – і русизмами, і полонізмами, але, разом із тим,

майстерно вербалізуючи національну свідомість, насамперед мовну, національний характер та відповідні його психо- та соціотипи, українську мовну реальність. Зразком окресленого типу елітної мовної особистості є Степан Руданський, що в одному з листів до рідного брата писав: «Закажу мені мою рідну мову, – закажу батько; але в мене був прадід, і прапрадід – вони мені не заказали: не слухає батько моєї мови – зате мене і по смерті, може, послухають штирнадцять мільйонів моїх одномовців. Батько, мати не люблять своєї мови через те, що нею говорять у нас мужики, а нібито в Московщині не говорять мужики по-московськи? Да і чим ми лучче від мужиків? Всі ми рівні у Бога і у натури...» [див.: 4]. Як бачимо, Степан Руданський у короткому вислові підняв низку мовних проблем: питання мовної моди, престижу української мови, її народності. Він вірив у майбутнє української мови, хоч у його родині культивувалася російська мова, а його батько репрезентує зовсім інший тип абсолютно асимільованої МО українця зі зневажливим ставленням до української мови. У цьому разі також простежуємо синергетичний вияв лінгвокреативності рідною мовою, незважаючи на несприятливі для цього умови.

О. Потебня передбачив формування й лінгвокультурного типу особистості, репрезентованого особистістю батька С. Руданського: унаслідок агресивного впливу іншої мови, така МО втрачає рідномовну компетенцію, може асимілюватися частково (в українському мовному просторі це українці-суржикомовці) чи повністю (українці-російськомовці) [8:175].

Спираючись на теорію О. Потебні, О. Ткаченко виокремлює систему типів національної ментальності, що дає змогу на цій основі виділити й систему типів МО серед пересічних громадян України к. ХХ – поч. ХХІ ст., яких традиційно називають “білінгвами” (йдеться про російсько-український білінгвізм і двомовність українсько-російську). У цій класифікації враховуються чинники національності, знання української мови, ставлення до неї. Зрозуміло, що наведена класифікація є умовною й недосконалою. Отже, *перший тип* – це тип російськомовного українця (українець-російськомовець), що репрезентує такі різновиди: а) лояльні до української культури українці-російськомовці: вони розмовляють російською мовою в усіх соціальних сферах, але за певних умов можуть використовувати українську мову чи її елементи; б) агресивні до української культури українці-російськомовці: розмовляють російською мовою в усіх сферах буття й не бажають використовувати українську мову за жодних умов, крім вимушених ситуацій, зумовлених потребами суспільного життя. *Другий*

тип – тип російськомовного росіянина, який проживає в Україні, також репрезентує ті самі різновиди: а) це МО, лояльна до української лінгвокультури: ці МО можуть використовувати у своєму мовленні, крім рідної російської, й українську мову, виражаючи до неї лояльне ставлення, навіть симпатію; б) МО, агресивні до української лінгвокультури: вони не бажають використовувати, крім рідної російської, українську мову, виражаючи до неї зневажливе ставлення. *Третій тип* – це представники україномовної лінгвокультури, репрезентовані такими типами: а) МО, які розмовляють виключно українською і прагнуть не використовувати російську мову, оскільки усвідомлюють панівне становище останньої в українському мовному просторі, намагаючись таким способом вплинути на поширення української мови як своєї рідної мови, мови титульної нації, б) МО, які розмовляють українською, але за потреби використовують російську мову, виражаючи лояльне ставлення до неї. *Четвертий тип* – це носії суржиків, які вважають, що володіють і українською, і російською мовами, але не знають жодної з них.

У сучасному мовному просторі виявляються й аномальні типи мовних особистостей, до яких можна віднести МО М. Азарова: з'явилася навіть номінація цього явища – “українська мова Азірова”, “мовна азіровщина”. Зазначений тип МО демонструє абсолютну неспроможність відтворити звукову систему української мови, а за О. Потебнею дух кожної мови безпосередньо пов'язаний з її звуковим складом – “царством звуків” (О. Потебня) [див.: 8:22]; подібні МО не можуть (а очевидно, й не бажають) збагнути національних особливостей відповідних фонетичних процесів, що характерні для української мови (йдеться насамперед про явище чергування звуків), що можна розцінювати як певну зневагу до мови загалом, а значить і до її носіїв.

Окрему характеристику й класифікацію типів МО можна репрезентувати за рівнем володіння українською чи / і російською мовами, актуалізуючи поняття “мовна компетенція” і “комунікативна компетенція” з урахуванням відповідної шкали оцінки (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий [див. про це: 2]). За такої класифікації можна отримати розгалужену систему характеристики відповідних типів МО, де, вочевидь, переважатимуть типи мовних особистостей з середнім і низьким рівнями володіння і українською, і російською мовами, про що переконливо пише Б. Ткаченко, що

доводять і багатолітні авторські спостереження. Окреслена картина засвідчує наявність безпосереднього зв'язку рівня національної свідомості МО з рівнем володіння її українською мовою. Отже, необхідно виховувати національну свідомість і паралельно плекати елітні мовні особистості.

Актуалізуючи систему поглядів О. Потебні на критерії поняття “національна ментальність”, О. Ткаченко, таким чином, абсолютно справедливо пише: «Національна ментальність, найвиразніше відбита мовою, є основою самоідентифікації кожної людини. Вона передуює виробленню національної свідомості, яка тільки на її підставі й може розвинути» [13:5].

Наявність відповідних національно несвідомих типів мовної особистості, (“бездуховних” МО) в українському мовному просторі, зокрема й агресивно налаштованих до української лінгвокультури, що мотивовано активністю відповідної політики, насамперед мовної, сусідньої держави, і призвело, як видається, до неусвідомленої демонстрації прагнення до сепаратизму, вияву агресивності до України, її традицій, культури, мови. Про можливість актуалізації подібного кривавого сценарію в Україні прозорливо писав 2006 року О. Ткаченко, аналізуючи ситуацію, що мала місце в Югославії, і побоюючись, щоб югославський прецедент не повторився. Такий висновок дослідник зробив на основі всебічного аналізу українського мовного простору й зауваживши невисокий рівень національної свідомості громадян України, що яскраво віддзеркалювалося в ставленні до титульної мови держави [13:77]. Учений пропонує конкретні рекомендації, реалізації яких може змінити мовну реальність України, але його пропозиції ще не почули ті, від кого залежать відповідні зміни.

Отже, постулати О. Потебні про мовну спроможність, компетенцію, мовну моду, її престиж і пріоритети, національну свідомість, національний дух, дають можливість змодельовати більш широку й багатопланову систему типів лінгвокультурної особистості, наявність яких простежуємо в мовній біографії України як XIX, так і XX – XXI ст. Необхідно виробити систему діагностичних індексів оцінки МО, серед яких розробити й параметри вияву в мові системи найважливіших соціальних чинників, адже мова – індикатор соціального статусу людини. У цьому вбачаємо перспективу розробки аналізованої проблеми.

Література

1. Балабуха К. Х. Потебнянська парадигма палімпсесу : конституціонування мови — передумова відродження душі / К. Х. Балабуха // Олександр Потебня : сучасний погляд : Матер. міжнар. читань, присв. 170-річчю від дня народж. фундатора Харків. філол. школи 11—12 жовтня 2005 р. — Х. : Майдан, 2006. — С. 189—198.
2. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : моногр. / Тетяна Анатоліївна Космеда. Дрогобич : Коло, 2012. — 372 с.
3. Космеда Т. А. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. — Дрогобич : Коло, 2013. — 213 с.
4. Космеда Т. А. Степан Руданський : Феномен моделювання «живого» мовлення українців : моногр. / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Н. В. Піддубна; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. — Харків — Познань — Дрогобич : Коло, 2015. — 312 с.
5. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри : моногр. / Тетяна Космеда. — Львів : ПАІС, 2006. — 328 с.
6. Лисиченко Л. А. Лінгвософські ідеї О. О. Потебні / Л. А. Лисиченко // Олександр Потебня : сучасний погляд : Матер. міжнар. читань, присв. 170-річчю від дня народж. фундатора Харків. філол. школи 11—12 жовтня 2005 р. — Х. : Майдан, 2006. — С. 6—16.
7. Манакін В. М. О. О. Потебня про національно-мовну специфіку слова / В. М. Манакін // Олександр Потебня : сучасний погляд : Матер. міжнар. читань, присв. 170-річчю від дня народж. фундатора Харків. філол. школи 11—12 жовтня 2005 р. — Х. : Майдан, 2006. — С. 24—31.
8. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. — Киев : СИНТО, 1993. — С. 7—157.
9. Потебня А. А. Язык и народность / Александр Афанасьевич Потебня // Потебня А. А. Мысль и язык. — Киев : СИНТО, 1993. — С. 158—185.
10. Руда О. Г. Проблема порозуміння у лінгвокультурному просторі України (у світлі етнокультурної концепції О. О. Потебні) / О. Г. Руда // Олександр Потебня : сучасний погляд : Матер. міжнар. читань, присв. 170-річчю від дня народж. фундатора Харків. філол. школи 11—12 жовтня 2005 р. — Х. : Майдан, 2006. — С. 181—188.
11. Сидорова Н. А. Лингвистическое творчество А. А. Потебни и словесная реальность ценностей культуры / Н. А. Сидорова // Олександр Потебня : сучасний погляд : Матер. міжнар. читань, присв. 170-річчю від дня народж. фундатора Харків. філол. школи 11—12 жовтня 2005 р. — Х. : Майдан, 2006. — С. 62—70.
12. Ткаченко О. Б. Проблема відступництва з погляду О. О. Потебні / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. — 1992. — № 3. — С. 6—14.
13. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / Орест Борисович Ткаченко. — К. : Грамота, 2006. — 240 с.